

ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ ТЕМИ "ІНТОНАЦІЯ" З ВИКОРИСТАННЯМ МЕТОДІВ ОРХЕСТРИЧНОГО ВИХОВАННЯ

У статті розглянуто методи орхестричного виховання при вивченні вчителями теми "Інтонація" на уроках музики

На складному шляху становлення Української держави все більшої актуальності набувають проблеми гуманізації освіти. На фоні загальносвітової тенденції підвищення уваги до Людини, зокрема її освіти, вони окреслюються все рельєфніше. Багато вчених та вчителів-практиків розробляють нові методики поглиблення музичного виховання, для чого застосовують різноманітні прийоми, а саме: "Музика і рух", "Ритмічне виховання" та інші інтеграційні модули, - котрі уможливають глибоко емоційне сприйняття засобів музичної виразності, форми твору, інтонації тощо.

На жаль, не тільки студенти факультету підготовки вчителів початкових класів музичних спеціалізацій, але й вчителі загальноосвітніх шкіл не до кінця усвідомлено розуміють поняття "інтонація" як у музиці, так і в поезії. За результатами опитування вчителів музики 34-х загальноосвітніх шкіл м. Житомира та студентів перед-випускних та випускних курсів Житомирського державного педагогічного університету імені Івана Франка (всього 150 осіб), виявилось, що 82 % анкетованих більш або менш точно дали відповіді про інтонацію в поезії. Так, вони назвали певні компоненти цього поняття: підвищення й пониження голосу, наголоси, підкреслювання смислових слів чи фраз, але не завжди відзначали наявність пауз, кульмінацій і заглибин у тексті.

Що стосується інтонації в музиці, то правильно відповіли лише 20 % опитаних. Зокрема, у відповідях було розкрите значення цього важливого музично-теоретичного та естетичного поняття: 1. Співвідношення висоти тонів по горизонталі, що існує в тісному зв'язку з ритмом (тобто мелодія). 2. Манера музичного виразу. 3. Одиниця в музиці, що складається з 2 – 3 і більш звуків в одноголосі або багатоголосі.

Решта (80%) опитуваних дала такі відповіді: близьку до визначення поетичної інтонації – 40%; лише відзначили, що інтонація - це співвідношення висоти звуків, – 37,2%; не відповіли зовсім – 2,8%.

Практика підтверджує, що найкраще вивчати поняття "інтонація" на зразках українських народних пісень. Не випадково видатний музикознавець та фольклорист Ф. Колесса підкреслював, що навчання співу, має передувати знайомство із ритмічною будовою українських народних пісень. Автор писав: "У народній пісні мелодія першого рядка творить наче рамку або постійну форму, в яку відливаються всі дальші рядки й вірші однієї і тієї ж пісні. Тому поділ мелодії на фрази та ритмічні рядки й мотиви віддзеркалюється в тексті поділом на вірші й силабічні групи; паузи, так звані мертві інтервали та навіть тактові риси, які розмежовують фрази й ритмічні мотиви мелодій, сходяться правильно з цезурами, розділовими знаками між віршами та їх частинами.(...) Знання ритмічної будови українських народних пісень і тісного зв'язку між складом мелодії і віршованої строфи дуже важливе для *правильного фразування*, щоб учні привчалися належним чином визначати, закінчувати й відмежовувати музичні фрази та не переривати дихання всередині фрази або ритмічного мотиву, зв'язаного з суцільною групою силабічною" [1:10 – 11].

Поряд з ритмікою вірша, на думку українських композиторів доцільно вивчати інтонаційну природу дитячої народної пісні. Тому з'являється ціла низка репертуарних та сольфеджійних збірок для музичного виховання дітей (М. Лисенко, М. Леонтович, К. Стеценко, Я. Степовий, М. Вериківський, В. Верховинець, Г. Верьовка, П. Козицький, Г. Компанієць, Л. Ревуцький та інші). Зокрема, М. Леонтович відзначав, що діти повинні засвоювати "по слуху якусь кількість народних пісень, відповідних до їх дитячого віку, як з боку мелодійного, так і літературного" [2:14]. Ще у кінці XIX століття геніальний вчений, дослідник-філолог О. Потебня звертав увагу на важливість дослідження фольклору паралельно з історико-музичним та історико-словесним його вивченням [3:3].

Зі сказаного випливає, що найперше потрібно вивчити "мовну інтонацію" дитячого музичного фольклору. Визначення мовної інтонації подається в багатьох джерелах (Л. Булаховській, М. Баженов, Є. Кротевич, Д. Баранник, Г. Олійник, І. Борисюк, Т. Королева, Н. Плющ, А. Багмут, Б. Головін, Л. Кантер, А. Капська та інші). Автори підкреслюють, що інтонація не є чинником раз і назавжди визначеним, це результат внутрішніх потреб, думок, стану носія слова, який орієнтується на художню ідею і смисл виголошеного тексту. Б. Головін, наприклад, вважає, що інтонація є рухом "в процесі розгортання мови, висоти її звучання, сили, темпу, тембру та членування її паузами" [4:200]. Як "засіб смислового виділення слів і словосполучень у реченні, а також його емоційно-експресивного оформлення" [5:70], розглядають інтонацію С. Єрмоленко та С. Бирик. Виділяються також складники інтонації: мелодика, пауза, ритм, тембр та темп. Д. Ганич та І. Олійник доповнюють поняття "інтонації" на лінгвістичному рівні: "Ритмомелодійний лад мовлення, який служить для вираження смислових і емоційних особливостей висловлення і виявляється в послідовних змінах висоти тону, сили й тривалості звучання, тембрі голосу. Інтонація є одним з фонетичних засобів мови" [6:97]. Крім вище зазначених складників, автори виділяють фразовий та логічний наголос, інтенсивність мови.

Найбільш глибоким та повним є визначення інтонації знаходимо у А. Багмут: "Сукупність звукових мовних засобів, завдяки яким передається смисловий, емоційно-експресивний і модальний характер висловлювання, комунікативне значення та ситуативна зумовленість, стилістичне забарвлення тексту, індивідуальність виражальних прийомів мовця" [7:210]. Авторка розглядає інтонацію як акустичне явище (органічний комплекс частот-

них характеристик звуків та їхніх змін у висловлюванні, формантних ознак, динамічних і темпоральних показників); виділяє її як окремий рівень в ієрархічній системі мови, що тісно пов'язаний з синтаксичними і лексико-семантичними засобами; класифікує виражальні значення інтонації (структурну цілісність висловлювання, комунікативний тип висловлювання та його різновиди, інформативну вагомість усього висловлювання у тексті або його складових: характер емоційного забарвлення мовного тексту, експресивність, модально-волюнтативні характеристики мовлення, смислове та синтагматичне членування звукового тексту, актуальне членування висловлювання, стилістично-виражальні ознаки тексту, позалінгвістичні ознаки мовця). А. Багмут розглядає як національні особливості мовно-інтонаційних універсалій спадний характер розповідного висловлювання або висхідно-спадний за тональними та динамічними характеристиками; висхідний та висхідно-спадний (рідше спадний) пitalьної інтонації; більш інтенсивний, вищий тональний рівень у спонукальних і вигуківих висловлюваннях.

Для передачі інтонаційних особливостей, зокрема тонального контуру фрази, в останній час дослідники використовують нотний запис, цифрове позначення, графічні схеми (інтонограми, інтонографічні схеми та рисунки).

Своє розуміння взаємозв'язку мови та музики дає Ю. Асаф'єв: "Як інтонаційне мистецтво, музика оживляється, коли зв'язується з безпосередніми звукореакціями людини на життєві відчуття, як вони відбиваються в живій мові. В такі епохи не тільки мова як процес звучання, але навіть окремі слова слугують для композитора стимулом до музичної творчості, виявляючись провідником емоційного тону" [8:8]. Автор розглядає принципи взаємозв'язку мови та музики, мовного та музичного інтонування, розкриває шляхи послідовної навчальної роботи над ладовою інтонацією. Підкреслює, що працюючи над сольфеджіо, потрібно ясно розуміти, що мовна й чисто музична інтонація – "розгалуження одного музичного потоку". Звідси природно випливає обов'язковість *спостереження* за відтінками та звивинами людського мовлення та за проявами тісного зв'язку мелодичної лінеарності та мелодичної конструктивності з рухом і динамікою мовленнєвого потоку [9:7-8]. Музикознавець рекомендує привчати слух до якісної оцінки інтервалів за допомогою мовної інтонації: відтворювати основні відтінки мовної інтонації та шукати співвідношення та відмінності між ними та відповідними моментами в музичній інтонації. З другого боку, автор пропонує вести слух від мовної інтонації через поступове виявлення музичного малюнку, до синтезу слова й наспіву в найвищих прикладах мелодичної мови.

В першій стадії роботи Б. Асаф'єв виділяє етапи якісної оцінки інтервалів у зв'язку з мовною інтонацією (побутовою, стилізованою, тобто поетичною та театральньо-декламаційною) спостереження над основними відтінками мови (поклик, питання, ствердження, подив, прохання, перелічування тощо), націлене на розрізнення музичних елементів в малюнку та динаміці мовної інтонації: загальної звукової лінії інтонації, розподілу сили звучання та місце головного акценту, діапазону й відстані всередині певного інтонаційного об'єму, темпу.

Науковець застерігає від вивчення "пісенних форм шляхом кількісного архітектонічного аналізу (вираховання тактів, що утворюють речення та періоди)" [9:20]. Важливим зауваженням автора є "осягнення значення *дихання* як формоутворюючого фактора, (...) а звідси - до вивчення виявлення мелосу в формі" [9:20].

Тим часом інтонаційний світ слова не є тотожним музичній інтонації. Їх (інтонації) можна досліджувати у взаємозв'язку, паралельно розкриваючи специфіку музичної інтонації як невербальної форми вираження. Дослідники музичної інтонації (Б. Ярустовський, О. Сохор, Л. Мазель, В. Холопова, Ю. Кремльов, Є. Назайкінський, Н. Шахназарова, І. Земцовський, В. Медушевський, М. Арановський, О. Орлова, О. Маркова та інші), розвиваючи теорію Б. Асаф'єва, підкреслюють важливу якість музичної інтонації – типізацію, узагальнення. Інтонація відтворює не тільки рухи, емоції та стани, що виникають в одну хвилину, вона фіксує в собі узагальнений зміст тривалого соціального, культурного та художнього досвіду. "В той момент, - зазначає М. Арановський, - коли первісна людина виділила опорний тон, віддавши перевагу перед іншими, і тим самим здійснила *акт вибору*, розпочалась історія музики. Необхідність віддати перевагу *одному* звуку перед іншими і означає *почути музику*. Але це ж означає знайти в ньому, в звуці, смисл. Передати через звук свій стан, виразити себе в ньому" [10:69]. Музичне інтонування має своє самостійне значення, що пов'язане із звуковисотністю. "Тон" (Асаф'єв), як специфічно музична цінність, зароджувався через народне вокальне інтонування (без гармонійної підтримки), формувався в певній системі "мови" – ладовій організації, бінарного співставлення опорності – неопорності, і в єдності з часовою організацією тонів – ритмом – утворював мелодію (в широкому розумінні слова).

Виходячи із викладеного вище, треба зазначити, що такі складні поняття, як поетична та музична інтонації, легше усвідомлюються, насамперед, самими вчителями при вивченні методів орхестичного виховання, що дозволяє їм більш доступно розкривати їх (поняття) в темі "Інтонація".

Зауважимо, що поняття "орхестика" виникло в стародавній Греції як метод вільної передачі в русі суті драматичного, поетичного або музичного твору. Т. Ліванова відзначає, що музика знаходилась "в нерозривному зв'язку з поезією (звідси – лірика), музика як неодмінна учасниця трагедії, музика і танець – такі характерні явища стародавньогрецького художнього життя" [11:6]. В кінці XIX сторіччя Еміль Жак-Далькроз повернувся до цього методу у вигляді музично-ритмічного виховання. Мета системи Е. Жак-Далькроза – за допомогою рухів розвинути музично-творчі здібності дитини [12:2]. Цю ідею розвивали Н. Олександрова, О. Конорова, С. Руднева, Т. Бирченко, М. Котляревська-Крафт, Г. Франіо, І. Ліфіц та інші. Велику роль в розвитку орхестики відіграла система дитячого виховання Карла Орфа. Метод К. Орфа базувався на національному фольклорі: вивчалися інтонації німецької мови, інтонації німецької народної музики, ритмічні формули та танцювальні рухи з використанням драматизації віршів, пісень, гри на різноманітних інструментах.

На сучасному етапі орхестичне виховання є інтеграційним вихованням з ритміки, що базується на всотуванні емоційних ефектів інтонації слова, сталих інтонаційних моделей музики, ритмоформул у співі, танці та дра-

матизації, на логопедичних вправах. При цьому суб'єкт-учень є самою дією, а суб'єкт-вчитель – співучасником пошуку. Метою оркестричного виховання є розвиток ладоінтонаційного мислення учнів.

Оркестрично-універсальним за своєю суттю є український національний фольклор з усталеними зв'язками між суб'єктами, з єдиною дією у співтворчості.

1. Колесса Ф. Шкільний співаник. – К.: Музична Україна, 1993. – 224 с.
2. Леонтович М.Д. Практичний курс навчання співу у середніх школах України. - К.: Музична Україна, 1989. – 134 с.
3. Іваницький А.І. Композиційні взаємодії слова й музики в українській народній пісні. Дис. ... канд. мистецтвознавства. – К.: 1972. – 185 с.
4. Головин Б.Н. Основы культуры речи. – М.: Высшая школа, 1988. – 320 с.
5. Єрмоленко С.Я., Бирик С.П., Тодор О.Г. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів. – К.: Либідь, 2001. - с. 70 – 71.
6. Ганич Д.І., Олійник І.С. Словник лінгвістичних термінів. – К.: Вища школа, 1985. – С. 97.
7. Українська мова. Енциклопедія. - К.: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 200. – с. 210 – 211.
8. Асафьев Б. Речевая интонация. – М. – Л., 1965. – с. 7 – 8. – 58 с.
9. Асафьев Б. В. Русская музыка от начала XIX столетия. - Academia. – М. – Л., 1930. – С. 18.
10. Арановский М. Г. Синтаксическая структура мелодии. – М.: Музыка, 1991. – 320 с.
11. Ливанова Т. История западноевропейской музыки до 1789 г. – М.: Музыка, 1986. – 630 с.
12. Дорн В. Метод Жак-Далькроза. Институт ритмической гимнастики Жак-Далькроза. – Гелерау, близ Дрездена. – М., 1912. – 25 с.

Матеріал надійшов до редакції 12. 01. 2004 р.

Плющик Е.В. Особенности изучения темы "Интонация" с использованием методов оркестрического воспитания.

В статье рассмотрены методы оркестрического воспитания при изучении учителями темы "Интонация" на уроках музыки.

Pluschik E.V. The Peculiarities of Teaching Musical Intonation.

The article considers the methods of orchestral training while teaching musical intonation at classes of music.